

**MIEJSCE STUDIÓW PODYPLOMOWYCH W SYSTEMIE KSZTAŁCENIA
USTAWICZNEGO W POLSCE****Streszczenie.**

Niniejsza praca dotyczy analizy i oceny miejsca studiów podyplomowych w systemie kształcenia ustawicznego w Polsce.

Wstęp

Fundamentalna zasada ekonomii klasycznej, wprowadzona do teorii przez Adama Smitha, mówi, iż podstawowymi czynnikami produkcji są praca, ziemia i kapitał. Przez lata podejście to stanowiło punkt wyjścia do rozważań nad procesem wzrostu gospodarczego oraz strategią rozwoju krajów.

Rewolucja techniczna, w tym przede wszystkim informacyjna, która silnie zaznacza się od XX wieku, uwidacznia fakt, iż wspomniane, tradycyjne czynniki rozwoju gospodarczego ustępują miejsca wiedzy, stanowiącej o bogactwie i osiągnięciu przewagi konkurencyjnej. Konsekwencją zachodzących zmian jest przejście od „gospodarki materialnej” do nowego typu gospodarki – gospodarki opartej na wiedzy, w której „*wiedza jest tworzona, zdobywana, transmitowana i użyta efektywnie przez przedsiębiorstwa, organizacje, jednostki i wspólnoty. Nie jest wąsko skupiona na przemysłach zaawansowanych technologii lub na technologiach teleinformatycznych, ale raczej prezentuje ramy dla analizowania zakresu opcji politycznych w edukacji, infrastrukturze informacyjnej i systemach informacji, które mogą zapoczątkować gospodarkę wiedzy*”¹. Nowy typ gospodarki generuje również nowy typ społeczeństwa – społeczeństwo informacyjne, rozumiane jako *społeczeństwo, które nie tylko posiada rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania, lecz przetwarzanie informacji jest podstawą tworzenia dochodu narodowego i dostarcza źródła utrzymania większości społeczeństwa*.²

Podane powyżej określenia wskazują, iż determinantą rozwoju społeczno-gospodarczego jest umiejętność ciągłego i efektywnego gromadzenia i przetwarzania wiedzy. W procesie tym kluczowe miejsce zajmuje system kształcenia, którego istotę stanowi idea kształcenia ustawicznego, opartego na ciągłości przyswajania i uzupełniania wiedzy. Nie jest to koncepcja nowa, ponieważ już w 1926 roku Eduard Lindeman, w dziele *Znaczenie edukacji dorosłych*, opracował tezy, które głosiły, że edukacja nie powinna mieć końca, ponieważ całe życie jest ciągłym procesem uczenia się³. Odrodzenie i umocnienie tej teorii, w sposób wyraźny, znajdujemy w

¹ *Korean and the Knowledge-based Economy. Making the transition*, OECD and World Bank Institute, Paris 2001, s. 13-14

² T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Społeczeństwo informacyjne. Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999, s. 53

³ D. Ciechanowska, *Od edukacji ustawicznej do całożyciowego uczenia się – potrzeba kształcenia kompetencji uczenia się*, [w:] R. Górka, J. Półturzycki (red.), *Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych - od idei do praktyki*, Płock-Toruń 2004, s. 155

Rezolucji Rady Unii Europejskiej z 27 czerwca 2002 r., gdzie uczenie się przez całe życie (*lifelong learning*) zostało zdefiniowane jako „(...) *pojęcie, które powinno dotyczyć uczenia się od fazy przedszkolnej do późnej emerytalnej, włączając w to całe spektrum uczenia się formalnego (...), pozaformalnego (...) i nieformalnego (...). Ponadto, powinno się ono odnosić do wszelkiej, trwającej przez całe życie, aktywności uczenia się, mającej na celu rozwój wiedzy, kompetencji i umiejętności w perspektywie osobistej, obywatelskiej, społecznej oraz zorientowanej na zatrudnienie. Zasadniczym odniesieniem w tym względzie powinna być osoba jako podmiot uczenia się, co podkreślać ma znaczenie prawdziwej równości szans i jakości w procesie uczenia się*”⁴.

Kształcenie ustawiczne należy więc uznać za nowoczesne i kompleksowe podejście do problemu edukacji i rozwoju społeczno-gospodarczego. Wymaga ono współpracy wielu środowisk, sformułowania nowych form i metod kształcenia oraz analizy społecznych i gospodarczych potrzeb edukacyjnych.

W procesie uczenia się przez całe życie ważną rolę zajmują studia podyplomowe, które stanowią zasadniczą formę kształcenia uzupełniającego w oferowaną przez szkoły wyższe.

1. Podstawy funkcjonowania studiów podyplomowych w systemie kształcenia ustawicznego

Edukacja we współczesnym świecie stała się integralną częścią codziennego życia. Obecnie można usłyszeć pogląd, iż uczenie się przez całe życie nie jest już dobrowolną aktywnością edukacyjną, podejmowaną przez część społeczeństwa, ale wręcz koniecznością, niezbędną do właściwego funkcjonowania w otaczającym świecie⁵.

Kształcenie ustawiczne w Polsce, zgodnie z przepisami *Ustawy o systemie oświaty*, zostało zdefiniowane jako „*kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny*”⁶. Kolejnym aktem prawnym, który odnosi się do omawianej problematyki, jest *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, w której znajdujemy, iż kształcenie ustawiczne to „*kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w odniesieniu do bezrobotnych, poszukujących pracy, pracowników i pracodawców*”⁷. Należy jednak zaznaczyć, iż ze względu na kompleksowość rozważanej problematyki, zagadnienie to jest poruszane również przez inne akty prawne.

Odnosząc się do kształcenia ustawicznego, realizowanego przez szkoły wyższe, warto przypomnieć, iż w Polsce, która od 1999 r. jest sygnatariuszem strategii bolońskiej, realizacja programu kształcenia przez całe życie w systemie szkolnictwa wyższego została częściowo unormowana przepisami *Ustawy Prawo o szkolnictwie*

---

⁴ Rezolucja Rady Unii Europejskiej z 27 czerwca 2002 r., pt. „*Urzeczywistnienie koncepcji uczenia się przez całe życie (Lifelong Learning)*”

⁵ M. Malewski, *Edukacja dorosłych w pojęciowym zgiełku. Próba rekonstrukcji zmieniającej się racjonalności andragogiki*, „*Teraźniejszość – Człowiek - Edukacja*” 2001, nr 2, s. 37

⁶ *Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku* (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.)

⁷ *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 roku* (Dz. U. z 2004 r. Nr 99, poz. 1001 z późn. zm.)

wyższym oraz aktami wykonawczymi do tej ustawy. Brak pełnego umocowania prawnego nie stanowi jednak żadnej bariery, by w formułowaniu strategii i misji uczelni, nie umieścić zapisu dotyczącego promowania kształcenia ustawicznego. Realizacja przez uczelnie wskazanego celu obejmuje różne formy aktywności, tj.:

- doskonalenie zawodowe osób dorosłych, związane z potrzebą uzupełnienia lub zmiany kwalifikacji, w formie studiów stacjonarnych i niestacjonarnych, studiów podyplomowych, kursów itp.,

- uniwersytet otwarty dla osób pragnących pogłębić swoją wiedzę i umiejętności,

- uniwersytet trzeciego wieku,

- kształcenie „przedmaturalne”, mające na celu lepsze przygotowanie kandydatów na studia.⁸

Spośród ww. form kształcenia dużą popularnością cieszą się studia podyplomowe. Zgodnie z obowiązującymi przepisami są one definiowane jako *forma kształcenia, na którą są przyjmowani kandydaci posiadający kwalifikacje co najmniej pierwszego stopnia, prowadzona w uczelni, instytucie naukowym Polskiej Akademii Nauk, instytucie badawczym lub Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego, kończąca się uzyskaniem kwalifikacji podyplomowych*⁹. Studia podyplomowe stanowią więc kolejny etap przygotowania absolwentów studiów wyższych do pracy zawodowej w obranych specjalnościach.

Przepisy ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym jasno wskazują, iż uczelnia może prowadzić studia podyplomowe jedynie w zakresie obszaru kształcenia, z którym związany jest co najmniej jeden kierunek studiów prowadzony przez uczelnię. W przypadku, gdy program studiów podyplomowych wykracza poza wskazany zakres, do prowadzenia tych studiów wymagana jest zgoda Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, wydana po zasięgnięciu opinii Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego.¹⁰

Ponieważ studia podyplomowe mają stanowić integralną część systemu kształcenia przez całe życie, przyjmuje się, iż spełniają one wszystkie założenia Krajowych Ram Kwalifikacji. W pierwszej kolejności koncepcja kształcenia realizowanego w ramach tej formy studiów powinna być zgodna z misją i strategią uczelni, przez którą są prowadzone. Jednocześnie szkoła wyższa jest zobowiązana do opracowania wewnętrznych przepisów dotyczących tworzenia, monitorowania i doskonalenia programów kształcenia oraz odpowiedniego doboru kadry naukowo-dydaktycznej. Należy również zwrócić uwagę na położenie nacisku na udział przedstawicieli pracodawców w formułowaniu, monitorowaniu i doskonaleniu efektów kształcenia oraz analizę zgodności efektów kształcenia z potrzebami i oczekiwaniami rynku pracy.

Obowiązujące przepisy regulują czas trwania studiów podyplomowych,

---

⁸ B. Fałda, *Kształcenie na odległość w szkolnictwie wyższym w Polsce*, Нова Педагогічна Думка, Матеріали Х Міжнародної Науково-Методичної Конференції, „Європейський простір вищої освіти як основа розвитку суспільства знань”, Рівне 2012, s. 22-26

⁹ Art. 2, *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.)

¹⁰ Art. 13, *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.)

wskazując, iż trwają one nie krócej niż dwa semestry¹¹, przy czym czas trwania studiów podyplomowych, przygotowujących do wykonywania zawodu nauczyciela jest określony w standardach kształcenia dla nauczycieli i nie może trwać krócej niż trzy semestry. Obowiązujące przepisy mówią również, że „Program kształcenia powinien umożliwiać uzyskanie przez słuchacza co najmniej 60 punktów ECTS, przy czym uczelnia jest obowiązana do określenia ich efektów kształcenia oraz sposobu ich weryfikowania i dokumentacji.”¹²

Należy tu dodatkowo zaznaczyć, iż przepisy ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym regulują również kwestie finansowania kształcenia na uczelniach publicznych. Uczelnia publiczna otrzymuje dotacje z budżetu państwa na zadania związane z prowadzeniem podyplomowego kształcenia w celu zdobywania specjalizacji przez lekarzy, lekarzy dentystów, lekarzy weterynarii, itp. oraz może pobierać opłaty za świadczone usługi edukacyjne.¹³

Kształcenie w formie studiów podyplomowych podlega ocenie przez Polską Komisję Akredytacyjną, dokonywanej w czasie tzw. oceny instytucjonalnej czyli oceny działalności podstawowej jednostki organizacyjnej uczelni.

Przepisy ustawy dają więc uczelniom dość dużą swobodę w formułowaniu zasad funkcjonowania studiów podyplomowych. Tworzą one jedynie pewne formalne ramy działania; to na szkołach wyższych, zgodnie z przyznaną im autonomią, spoczywa obowiązek stworzenia efektywnie funkcjonującej struktury, która w sposób elastyczny reaguje na potrzeby rynku oraz gwarantuje najwyższą jakość kształcenia.

2. Znaczenie studiów podyplomowych w systemie kształcenia ustawicznego

Jednym z istotniejszych elementów, wyróżniających edukację podyplomową, jest fakt, że słuchacze posiadają już indywidualne doświadczenia, które są ważnym czynnikiem w procesie edukacyjnym. Ponadto proces edukacyjny jest podejmowany przez nich dobrowolnie i świadomie, czego nie można powiedzieć w przypadku dzieci objętych obowiązkiem szkolnym.

Pomimo szeregu działań nakierowanych na promocję kształcenia przez całe życie badania wskazują, iż odsetek osób dorosłych korzystających w Polsce z różnych form kształcenia jest prawie dwukrotnie niższy niż średnia dla Unii Europejskiej.¹⁴ Jednak analiza danych Głównego Urzędu Statystycznego wskazuje, iż z roku na rok zainteresowanie kształceniem ustawicznym rośnie.

W roku akademickim 1995/1996 na wszystkich uczelniach w Polsce studiowało łącznie 56 tys. słuchaczy studiów podyplomowych. W ciągu piętnastu lat liczba ta uległa potrojeniu, osiągając w roku akademickim 2010/2011 poziom 185,4 tys. słuchaczy, z czego 118,4 tys. w uczelniach publicznych a 67,0 tys. w uczelniach niepublicznych. Co prawda w porównaniu z rokiem poprzednim liczba ta zmniejszyła się o 8,8 tys. osób, jednak i tak osiągnięty wynik jest znaczący.¹⁵ Ów spadek należy tłumaczyć bardziej niż demograficznym, niż faktem, że ta forma studiów traci na atrakcyjności.

¹¹ Art. 8a, Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.)

¹² Art. 8a, Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.)

¹³ Art. 94 i art. 99 Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.)

¹⁴ A. Kraśniewski, *Proces Boloński – to już 10 lat*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009, s. 88

¹⁵ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011, s. 32-34

Wśród wszystkich uczestników studiów podyplomowych, największym zainteresowaniem cieszyły się kierunki ekonomiczne, na które zdecydowało się prawie 30% słuchaczy. Co czwarty z nich wybierał studia podyplomowe z grupy kierunków pedagogicznych. Popularne były także programy z zakresu medycyny, które wybrało 13% słuchaczy. Kolejnymi, najchętniej wybieranymi studiami podyplomowymi, były kierunki z grupy nauk humanistycznych, ochrony i bezpieczeństwa, społecznych, prawnych i informatycznych. Ich udział w całej populacji słuchaczy studiów podyplomowych oscylował w granicach 3-5%.¹⁶

Największa popularność studiów podyplomowych z zakresu ekonomii wynika przede wszystkim z konieczności uzupełniania kwalifikacji i wiedzy z tej dziedziny przez pracowników firm, którzy bardzo często pełnią funkcje kierownicze, a posiadają wykształcenie z innej dziedziny. Natomiast główną motywacją podejmowania podyplomowych studiów pedagogicznych, najczęściej jest ubieganie się o status nauczyciela dyplomowanego.

Zauważalne jest za to dosyć małe zainteresowanie studiami podyplomowymi o charakterze technicznym, jednakże wielu inżynierów podejmuje często naukę na studiach podyplomowych o profilu menedżerskim. Zainteresowanie studiami podyplomowymi o profilu technicznym często jest związane z uzyskiwaniem uprawnień do ubiegania się o możliwość pracy w zawodzie regulowanym. Aktualnie, kiedy rząd polski wycofuje się z koncepcji prawnego sankcjonowania wykonywania niektórych zawodów, wydaje się, iż większe znaczenie w obszarze kształcenia technicznego będą odgrywały kursy dokształcające niż studia podyplomowe. Zdecydowanym liderem, zarówno jeśli chodzi o słuchaczy jak i wydane świadectwa ukończenia studiów podyplomowych, jest województwo mazowieckie, w którym funkcjonują największe ośrodki naukowo-dydaktyczne.¹⁷

O dużej popularności tej formy kształcenia, świadczy także liczba kierunków, które są w ofercie uczelni wyższych. W latach 90. można było ich zaledwie kilkanaście, aktualnie jest ich około 2.000. Przykładowo, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie proponuje około 120 kierunków studiów podyplomowych, natomiast osoby zainteresowane studiami podyplomowymi na Uniwersytecie Warszawskim mają do wyboru ponad 150 kierunków studiów.

Kolejną istotną sprawą, która powinna stanowić punkt rozważań strategii funkcjonowania uczelni, jest liczba słuchaczy studiów podyplomowych. W roku akademickim 2010/2011 odpowiadała ona blisko 10% liczby studentów wszystkich form kształcenia formalnego oraz niemal 20% liczby studentów przyjętych na studia niestacjonarne. Biorąc pod uwagę, że studia podyplomowe realizowane są w cyklu rocznym lub półtorarocznym, można stwierdzić, że jest to segment rynku edukacji wyższej porównywalny ze studiami niestacjonarnymi, na który powinna być zwrócona szczególna uwaga.

W sytuacji niżu demograficznego osoby z grupy wiekowej 45-64 lata, z wyższym wykształceniem, mogą stać się ważną grupą docelową dla uczelni wyższych. Jest to grupa, która w niedalekiej przyszłości będzie się zwiększać, zatem można do niej

---

¹⁶ Tamże

¹⁷ Tamże

kierować ofertę studiów podyplomowych, dostosowanych do jej potrzeb i możliwości oraz uwzględniającą możliwość uznawania kwalifikacji wynikających ze zdobytego doświadczenia zawodowego.¹⁸

Następną kwestią, istotną z punktu widzenia konieczności otwarcia się uczelni na studentów „nietradycyjnych”, jest niekorzystny rozkład kwalifikacji absolwentów polskich uczelni. Mamy stosunkowo mało absolwentów kierunków ścisłych i technicznych, zaś stosunkowo dużo – kierunków humanistyczno-społecznych i ekonomicznych. Względna „nadprodukcja” absolwentów niektórych kierunków studiów doprowadziła do wyraźnego wzrostu bezrobocia w grupie osób z wyższym wykształceniem.

3. Studia podyplomowe a polityka kształcenia w PWSZ w Chełmie

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie funkcjonuje w polskim systemie szkolnictwa wyższego od 2001 roku. Zasady jej działania określa Statut Uczelni oraz Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym wraz z aktami wykonawczymi. Zgodnie z nimi strategia działania Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie skoncentrowana jest między innymi na kształceniu w celu uzupełnienia specjalistycznej wiedzy i umiejętności zawodowych, kształceniu w celu przekwalifikowania w zakresie danej specjalności lub kierunku zawodowego.¹⁹

Jednym z elementów realizacji misji Uczelni jest prowadzenie przez nią kształcenia na studiach podyplomowych. Realizacją procesu kształcenia zajmuje się Centrum Studiów Podyplomowych. W roku akademickim 2010/2011 uczelnia proponowała 8 kierunków studiów podyplomowych, w tym: Informatyka dla nauczycieli, przygotowanie pedagogiczne, wychowanie przedszkolne z edukacją wczesnoszkolną, organizacja i zarządzanie oświatą, logopedia, administrator infrastruktury informatycznej, rolnictwo dla absolwentów nierolniczych kierunków studiów, nauczanie matematyki²⁰.

Łącznie na studiach podyplomowych, w analizowanym okresie, studiowało 343 słuchaczy. Największym zainteresowaniem cieszyły się kierunki pedagogiczne, które wybrały aż 273 osoby. Jeżeli, biorąc pod uwagę fakt uzyskiwania uprawnień do pracy w charakterze logopedy, zarówno w szkole, jak też innych ośrodkach, przez osoby studiujące na kierunku: „Studia podyplomowe w zakresie logopedii”, zaliczymy go również do kierunków nauczycielskich, to liczba ta rośnie do 314 osób.

Przedstawione dane są najwyższe w dotychczasowej historii Uczelni. Od początku jej istnienia statystyki dotyczące liczby słuchaczy studiów podyplomowych wskazują na tendencję wzrostową. Na opisaną sytuację mają wpływ, z jednej strony, potrzeby indywidualne słuchaczy - chęć uzupełnienia wiedzy lub przekwalifikowanie się w celu znalezienia pracy oraz, z drugiej strony, zapotrzebowanie zgłaszane przez pracodawców. Znaczący wzrost zainteresowania studiami podyplomowymi jest konsekwencją dofinansowania jakie gwarantują urzędy pracy w ramach pozyskanych funduszy europejskich oraz pracodawcy.

Analiza liczby studentów studiów niestacjonarnych i słuchaczy studiów

¹⁸ A. Kraśniewski, *Proces Boloński – to już 10 lat*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009, s. 87

¹⁹ *Sprawozdanie Władz Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie z działalności uczelni w roku akademickim 2010/2011*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2011

²⁰ Tamże

podyplomowych PWSZ w Chełmie potwierdza ogólnopolską tendencję, iż w przypadku liczby tych pierwszych następuje spadek zainteresowania, podczas gdy w drugim przypadku mamy do czynienia ze wzrostem. W przypadku chełmskiej Uczelni, w rozważanym roku akademickim 2010/2011 liczba słuchaczy studiów podyplomowych i studentów studiów niestacjonarnych była taka sama.

Potwierdza to jeszcze raz tezę, że studia podyplomowe stanowić powinny szczególnie obszar zainteresowania strategii funkcjonowania Uczelni.

Zakończenie. Powszechny rozwój technologiczno – gospodarczy wywiera decydujący wpływ na zjawiska zachodzące na krajowym i międzynarodowym rynku pracy. Konsekwencją gwałtownej ewolucji gospodarki jest konieczność przestawienia się na elastyczne działanie, polegające na szybkim reagowaniu na zapotrzebowanie rynku pracy. System studiów podyplomowych może sprostać temu wymaganiu ponieważ stwarza rzeszom pracowników warunki dla uzupełnienia lub zdobycia nowych kwalifikacji, niezbędnych w nowej rzeczywistości. Bogata oferta kierunków oferowanych przez uczelnie oraz rosnące zainteresowanie tą formą kształcenia sprawia, iż edukacja podyplomowa może stanowić dla uczelni substytut studiów niestacjonarnych, zaś dla kandydatów na studia II stopnia alternatywę poszerzania lub zdobywania nowej wiedzy.

BIBLIOGRAFIA

1.D. Ciechanowska, *Od edukacji ustawicznej do całościowego uczenia się – potrzeba kształcenia kompetencji uczenia się*, [w:] R. Górski, J. Pólturzycki (red.), *Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych - od idei do praktyki*, Płock-Toruń 2004

2.B. Fałda, *Kształcenie na odległość w szkolnictwie wyższym w Polsce*, *Нова Педагогічна Думка*, Матеріали Х Міжнародної Науково-Методичної Конференції, „Європейський простір вищої освіти як основа розвитку суспільства знань”, Рівне 2012

3.T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spółeczeństwo informacyjne. Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.

4.*Korean and the Knowledge-based Economy. Making the transition*, OECD and World Bank Institute, Paris 2001.

5.A. Kraśniewski, *Proces Boloński – to już 10 lat*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009.

6.M. Malewski, *Edukacja dorosłych w pojęciowym zgiełku. Próba rekonstrukcji zmieniającej się racjonalności andragogiki*, „Teraźniejszość – Człowiek - Edukacja” 2001, nr 2

7.Rezolucja Rady Unii Europejskiej z 27 czerwca 2002 r., pt. „*Urzeczywistnienie koncepcji uczenia się przez całe życie (Lifelong Learning)*”.

8.*Sprawozdanie Władz Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie z działalności uczelni w roku akademickim 2010/2011*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2011.

9.*Szkoły wyższe i ich finanse w 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011

10.*Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 roku* (Dz. U. z 2004 r. Nr 99, poz. 1001 z późn. zm.).

11. *Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku* (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.)

12. *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, z późn. zm.).